

KATONADOLOG*

Maria ZIMA: *Magyar katonák és a varsói felkelés.*

Fordította: MITROVITS Miklós. HM HIM, Budapest, 2018, 160 oldal, 4730 Ft

A II. világháború alatti magyar ellenállások története kezdetektől fogva átpolitizált terepe a honi emlékezeti kultúrának. Az igazoló bizottságok által kiállított papír a boldogulás – vidéken például a földhöz jutás – egyik biztosítéka volt 1945-ben, a vonatkozó szervezeti tagsággal egyetemben. Jóllehet eleinte több emlékezőközösség intézményesült, csakhamar a kommunista párthoz kötődő, közkeletű nevén „partizánszövetségként” ismert testület határozta meg (időnként újra- és újradefiniálva a köröket), ki tekinthető igazolt „antifasiszta ellenállónak”. Mindez egészen a rendszerváltozásig így működött, s a tartósan bevéődött fogalmi keretek nyelvileg máig hatóan tükrözik a kommunista párt bel- és külpolitikai célokért egyaránt folytatott kettős küzdelmét. „Az ellenállás meghatározásának tisztázása sürgős feladat lenne, ugyanis hiába használjuk fogalomszerűen, lényegében még az a vita sem folyt le, hogy milyen »ellenállások« voltak vagy lehettek egyáltalán. A rendszerváltás előtti diskurzusok a hatalom legitimálása érdekében szinte teljesen elsinkófálták a nem-kommunista ellenállók szerepét, azóta pedig nem jelent meg az ellenállást teljes egészében összefoglalni kívánó munka” – írja Pócs Nándor (*Palota-ellenállás*, Betekintő 2018/1).

Érdemes ugyanakkor hozzátenni, hogy a náciellenes harc szellemi örökségéért folytatott emlékezetpolitikai versengés nem magyar vagy kommunista sajátosság. Az e téren sokkalta gazdagabb hagyományokkal rendelkező Franciaországban például szintén a nagypolitikai erővonalak mentén instrumentalizálódott a világháborús ellenállás emlékezete (vö. Olivier Wieviorka: *Divided Memory – French Recollections of World War II from the Liberation to the Present*, Stanford UP, Stanford, 2012).

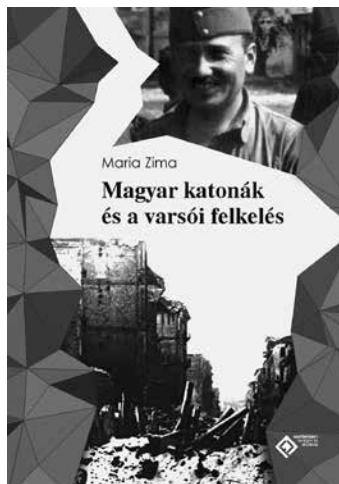
* A kutatást a PD 124292 azonosítószámú NKFIH pályázat támogatása tette lehetővé.

Magyarországon sokáig partvonalon túla tett téma volt a legális katonai egységek náciellenes tevékenysége. Ezek a jelenségek értelemszerűen nem illettek az „utolsó csatlósról” vagy a „Horthy-fasizmusról” kialakított sematikus elképzelésekbe, és csupán a rendszer puhulásával – s retorikai stílusbravúrokkal – lehetett óvatosan foglalkozni olyan kérdésekkel, mint például a Kisegítő Karhatalmi Alakulatok (KISKA) 1944-es működése (például Gazsi József: *Egy zászlóalj krónikája*, Zrínyi, Budapest, 1972). 1989 után aztán rögvést felszínre tört – s egyúttal intézményesült is – a korábbi „ellenkultúra”, heves vitákat generálva szakmai és szak-

mán kívüli körökben egyaránt (például a visszaemlékezések hitelessége, az antiszemitizmus problémája vagy az 1944-es ellenállók 1956-os működése kapcsán). A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a téma módszertani szempontból is komoly kihívást jelent, mivel a meglehetősen sokrétű ellenállási csoportok – tevékenységük jellegéből fakadóan – kifejezetten kevés nyomot hagytak maguk után. Ekképp a rájuk vonatkozó diskurzusokat valósággal beborítják a különböző (motivációjú) visszaemlékezések, s a kutatók csupán kivételes esetekben tudnak primer forrásokkal dolgozni (például ellenállási sajtó,

nyomozati anyagok, jelentések).

E problémák zömével a fiatal lengyel történésznek, Maria Zimának is meg kellett birkóznia. A varsói Stefan Wyszyński Bíboros Egyetem (CSWU) és a Varsói Gazdasági Iskola egykori hallgatója, aki a lengyel külügyminisztérium munkatársaként Magyarországon is végzett kutatásokat, arra vállalkozott, hogy feltárja és bemutassa a magyar katonáknak az 1944-es varsói felkelésben játszott szerepét. Zima téma iránti elkötelezettségét jelzi, hogy „a kutatás sikere céljából kezdett el magyarul tanulni”. Mint záró gondolatai közt olvashatjuk, egyúttal **köszönetnyilvánításként is tekintett**

munkájára, amellyel a lengyeleket a legnehezebb időkben támogató magyarok előtt kíván tisztelegni. Ez a méltányolandó, ám mindig nehezen összeegyeztethető két szempontrendszer (tudniillik a történelem és az emléképoló) teljesen át is hatja a szöveget, üdvözlendő módon empatikus attitűdöt kölcsönözve a szerző megközelítésmódjának. Másrészt azonban ez a fajta elkötelezettség könnyen túlzó és/vagy szakmailag nem alátámasztott megállapításokhoz is vezethet. Ilyen például a kötet első mondata: „A lengyel–magyar barátság példátlan jelenség a nemzetközi kapcsolatok történetében.”

Zima a nagyhatalmak közt öröklődő két baráti nemzet történelmi hagyományrendszerébe helyezte témáját, vagyis „a barikád ellenkező oldalán álló” hadseregek 1944-es kooperációját, s határozottan állást foglalt néhány érzékeny nagypolitikai kérdésben is. Állítása szerint például 1945-ben Lengyelország és Magyarország egyszerűen „szovjet bábállammá vált”. Érdekesebb azonban az a történelmi mélyréteg, amit a történelmi áttekintés után tár elénk. A szerző alaposságát érzékelteti, hogy a relevánsnak tartott szakirodalmak és a szép számú visszaemlékezések bevonása mellett több lengyel és magyar közgyűjteményben kutatott, továbbá számos történelmi interjú készített. Külön kiemelendő, hogy a lehetséges forrástípusok szinte minden válfaját mozgósította, ekképp a lengyel és magyar memórirodalom mellett mind a két náció tárgyalt korban keletkezett – az említett okokból kifolyólag nem túl nagy számú – dokumentumait is hasznosította.

Zima jól érzékelt, hogy az ekképp kirajzolódó – áldozati – narratíva még mindig torzíthat a korabeli német és szovjet motivációk és tervek ismertetése nélkül. Szerencsére nem csupán a Vörös Hadsereg Varsó alatti közismert passzivitására hivatkozik ennek kapcsán, de visszatérő jelleggel idézi Nikolaus von Vormann német tábornok magyaroknak szánt instrukcióit is. Ezekből a részekből világosan látszik, hogy a németek tudták a magyar csapatok lengyelbarát viselkedéséről és a Lengyel Földalatti Államhoz fűződő kapcsolatairól, sőt idővel megpróbálták ezeket az összeköttetéseket a maguk javára fordítani (vagyis elérni a magyaroknál, hogy vegyék rá a lengyeleket a kapitulációra). Talán a könyv legjobb részei éppen azok az oldalak, ahol a szerzőnek – a szerencsés forrásadottságnak köszönhetően – módja volt ezt a többtényezős mátrixot annak szinte minden vonatkozásában láttatni. Vormann tábornok utasításai nyomán érthetővé válik a felkelők esetenkénti bizalmatlansága a magyarok iránt, míg a magyar tisztek kettős játékának veszélyét Lengyel Béla vezérőrnagy foglalta össze lakonikus tömörséggel: „az élettemmel játszok” – fogalmazott utóbb.

Ami a rövid, alig másfélszáz oldalas kötet szerkezetét illeti, Zima három nagyobb fejezetre tagolta munkáját. Az előzmények ismertetése (itt hiányolhatjuk a két világháború közötti lengyel–magyar személyes és egyesületi kapcsolatoknak, valamint a Rongyos Gárda 1939-es akciójának rövid áttekintését) után a Varsó környékén állomásozó magyar egységek, vagyis a II. tartalékhadtest és az I. lovashadosztály történetét ismerhetjük meg. Ezt követően a magyar segítségnyújtás ügyében folytatott tárgyalásokról olvasatunk. A kap-

csolatfelvétel a felkelés előtti időkben szerény eredményeket hozott, jóllehet a könyvben részletezett hálók igen sokrétűek és szövevényesek voltak. Zima a felkelés idején megrendezett hivatalos – magasabb szintű és lokális – tárgyalásokat a különböző forrásokat részletesen interpretálva mutatja be (különös tekintettel Jan Stepien tevékenységére), s rámutat a forráshiány okozta nehézségekre is. Az bizonyos, hogy a magyar alakulatok az átállásra csak úgy lettek volna hajlandóak, ha a lengyelek garantálják a Szovjetunió jóindulatát irányukban. A felkelők azonban a Vörös Hadsereg támogatását saját maguknak sem tudták biztosítani, ennek megfelelően a magyarokat sem áltatták (kritikus helyzetükben is tisztességesen viselkedve).

Zima külön nagyfejezetben részletezi a katonai segítségnyújtás megvalósult formáit: a felkelők által leginkább üdvözölt fegyverátadást, a kiterjedt cserekereskedelmet, az emberbújtatást és az élelmezést, illetve a felkelők informálását és olykor tömeges navigálását a Varsó körül záródó „halálgűrűben”. Mint megtudjuk, bár a kimerült magyar katonák többségének fő célja ekkor már a mielőbbi hazatérés volt, közülük „legalább száz honvéd” vállalta a dezertálást és a lengyelek oldalán vívandó közös harcot (sok magyar munkaszolgálatossal, szökött rabbal és Lengyelországban élő magyar civilvel egyetemben). A szerző külön érdeme a felkelés alatt elesett magyar katonák nyughelyeinek feltérképezése, mivel a lengyelországi sírokra jórészt az ő kutatásai alapján derült fény. Főbb eredményeit nem csupán adatgazdag leírásokkal és táblázatokkal, de sok korabeli fotóval, térképpel és számos dokumentummal illusztrálva publikálja kötetében, ahol a felkelés stratégiai hibáiról, valamint a lengyelek és a magyarok közötti – esetenként halálos kimenetelű – félreértésekről, feszültségekről is szó esik.

Végezetül röviden illó szólni a hiányérzetekről is. A kötet nyelvezete sajnos eléggé „csikorog”, s igen gyakoriak az egy idő után kifejezetten fárasztó gondolati ismétlődések. Nem ritkák a nehézkes vagy egyenesen értelmetlen mondat szerkezetek, s bántó apróság a rövidítések és a levéltári források alulszerkesztettsége a kiadvány végén. A bevezetésben arról is olvashatunk, hogy Bene János, Szabó Péter, Ungváry Krisztián és dálnoki Veres Lajos együtt szerkesztette a *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945)* című kötetet 1974-ben. Mindez különösen azért bántó, mert a fordító munkáját nemcsak kontrollfordító és szerkesztő segítette, de két hadtörténetész szakember is ellenőrizte a magyar nyelvű kiadás szakkifejezéseit. Ugyanakkor minden kritikai észrevétel ellenére Zima immáron magyarul is olvasható munkája fontos és értékes darabja a Magyarország II. világháborús szereplését nemzetközi kontextusban értékelő újabb publikációknak. A könyvet bátran ajánlhatom szakembereknek és érdeklődő laikusoknak egyaránt. Ehhez azonban mindenképpen szükséges, hogy az igen borsos áron kínált, puhaborítós kis kötet kereskedelmi forgalomba kerüljön, s szerepeljen a könyvkereskedések online adatbázisaiban. Remélem, mire ezek a sorok megjelennek, ezt a hibát sikerült korrigálni.

BARTHA ÁKOS